

ОБ'ЄКТИВНА МОДАЛЬНІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Досліджено модальне значення конституційної процесуальної відповідальності за допущені делінквентом порушення конституційних приписів у процесі реалізації державно-владних повноважень. Обґрунтовано необхідність визнання у науковій сфері та впровадження в юридичний обіг поняття «конституційна процесуальна відповідальність», законодавчого закріплення її елементів, підстав настання, процедур і санкцій, оскільки саме ця відповідальність, об'єктивність запровадження якої в конституційний процес зумовлена сьогоденням, зокрема вчинками та бездіяльністю окремих державних політичних діячів, українських парламентаріїв, урядовців, не підпадає під наявні в Україні види юридичної відповідальності.

Ключові слова: *модальність, конституційна процесуальна відповідальність, публічно-владний суб'єкт (делінквент), юридична відповідальність.*

Постановка проблеми. Проблематика модальності конституційної (конституційно-правової) та суто юридичної відповідальності значною мірою розробляється у різних суспільних, гуманітарних науках і в законотворчій діяльності. Ці розробки, однак, стосуються насамперед удосконалення матеріальної інституційно-конструктивної основи відповідальності саме у соціально-юридичному аспекті.

В українському законодавстві ніша процесуальної відповідальності суб'єктів державно-політичних відносин залишається «порожньою», як і не визначені законодавцем стратегічні тенденції її подальшого системного розвитку на теоретичному та прагматичному рівнях, що сукупно зумовлює підвищений інтерес науковців, практиків і суспільства загалом до цієї проблеми.

Про відповідальність держави, її представників у різних гілках влади України дискутують практично на всіх рівнях суспільно-політичного життя – від пересічного громадянина до суб'єктів міжнародної спільноти.

Реалії сьогодення вимагають активного обговорення та належного наукового обґрунтування конституційної процесуальної відповідальності, виведення її об'єктивного модального значення, однак досі залишається невирішеною проблема комплексного наукового обґрунтування конституційної процесуальної відповідальності як одного із процесуальних механізмів реалізації Конституції України.

Стан дослідження. Наукові праці, які стосуються проблематики конституційної відповідальності, висвітлюють широкий спектр її досліджень безпосередньо у сфері відповідальності владних (державних, самоврядних) суб'єктів і містять більше запитань, ніж відповідей щодо реалізації, забезпечення ефективності конституційно-правових норм, співвідношення конституційної та політичної відповідальності тощо.

Водночас у юридичній літературі немає чіткого розуміння (модального значення) конституційної процесуальної відповідальності владних суб'єктів, яка, на нашу думку, повинна «заповнити» порожню нішу системи відповідальності влади та стати ефективним інструментом впливу на владу з боку джерела її походження – народу.

Дослідженнями процесуальної відповідальності у галузевому юридичному контексті займалися зарубіжні й українські науковці, а саме: С. Авак'ян, С. Балан, К. Басін, Н. Батанова, Г. Ветрова, П. Елькінд, З. Ковкльунь, В. Коркунов, Л. Кривенко, Н. Луман, В. Лучин, О. Мельник, Л. Наливайко, П. Недбайло, Р. Павленко, І. Петрухін, В. Погорілко, С. Полунін, А. Столяров, В. Федоренко, Ю. Хабермас, Н. Чечина, А. Юдін, В. Ярков та ін.

Метою статті є отримання науково-теоретичних і практичних результатів аналізу об'єктивно-модального значення конституційної процесуальної відповідальності як функціонально-семантичної категорії, що виражається в її ставленні до реалій владно-політичної дійсності та характеру об'єктивних зв'язків у конституційному процесі для можливості подальшого застосування поняття в теорії та на практиці конституційного права, позаяк сучасні наукові роботи комплексно не вирішують порушеної проблеми.

Виклад основних положень. За своїм характером та структурою конституційно-правові відносини, що становлять предмет конституційного права, є доволі складними, різнорівневими, що, своєю чергою, передбачає запровадження на рівні держави особливих правових механізмів, процедур виконання обов'язків, вжиття заходів відповідальності до владних суб'єктів. Для реалізації матеріальних норм конституційного права та належного забезпечення ефективної й оптимальної реалізації завдань, функцій і повноважень суб'єктів конституційних правовідносин, передбачених цими нормами, законодавець створив певну систему відповідних процесуальних норм.

В. Лучин зазначив, що державно-процесуальні норми визначають склад учасників процесуальної діяльності, встановлюють їх права й обов'язки, регламентують види необхідних дій, їх послідовність і специфіку під час вирішення конкретних справ [1].

Конституційний процес (у широкому розумінні), ґрунтуючись на нормах вищої юридичної сили, встановлює для державно-владних суб'єктів порядок діяльності щодо створення, тлумачення та реалізації конституційно-правових і галузевих юридичних норм, закріплює право й обов'язок стосовно здійснення ними своїх повноважень, тому займає особливе, головуюче становище над іншими юридичними видами процесу.

Конституційний процес (видами якого, зокрема, є: парламентський процес, конституційне судочинство, виборчий процес, референдумний процес та інші) у широкому розумінні – це регламентований конституційними процесуальними нормами особливий порядок реалізації владними суб'єктами (передусім народом) в Україні своїх прав і обов'язків.

Науковці В. Погорілко та В. Федоренко стверджували, що виборчий, парламентський, законодавчий, муніципальний процеси, процес конституційної юстиції та конституційний процес у його вузькому значенні (порядок внесення змін до Конституції України) є аспектами (складовими – *авт.*) конституційного процесу [2, с. 258].

Під час розмежування суспільних відносин, які становлять предмет конституційного процесуального права, в окрему групу-блок відносин дослідник Х. Приходько виокремлює ті, що виникають у зв'язку з дотриманням процедур несення (притягнення до) конституційно-правової відповідальності, яка набуває процесуального характеру. Погоджуємось із думкою цього науковця про те, що ця відповідальність «...перебуває в стані генези, формування, конституювання та інституціоналізації», а зумовлена цією відповідальністю певна однорідність суспільних відносин «...виступає критерієм виокремлення їх у групу» [3, с. 69–70].

Концепція розуміння й інтерпретації конституційної процесуальної відповідальності, що формується під безпосереднім впливом поєднання конституційних доктрини та практики, міжнародно-правових стандартів конституційного процесу, є, об'єктивно, одним із найважливіших чинників формування правової держави в Україні.

Вважаємо, що за допомогою понятійно-логічної категорії модальності зможемо віднайти об'єктивно «правильне» розуміння «конституційної процесуальної відповідальності», а категоризація останньої дасть змогу оперувати більш вузьким і конкретним поняттям та «впізнати» цю відповідальність надалі серед інших «юридичних» видів відповідальності, залежно від характеру об'єктивних зв'язків між суб'єктами (безпосередніми учасниками) відповідних відносин, які стосуються здійснення влади.

Модальність (від лат. *modus* – міра, спосіб) – функціонально-семантична категорія, що виражає різні види відношення висловлювання до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації повідомлення [4, с. 303].

Водночас об'єктивна модальність виражає відношення, які об'єктивно існують у дійсності, – відношення необхідності або можливості, зумовлені об'єктивними причинами [5, с. 79].

У значення відповідальності вкладають такий зміст:

1) покладає на когось («добровільне» – авт.) взяття на себе обов'язку відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь слова, вчинки, дії, враховуючи їх серйозність, важливість та ін. [6, с. 136];

2) відображає особливе соціальне і морально-правове ставлення особи до суспільства та характеризується дотриманням норм права і норм моралі [7, с. 469];

3) застосування в особливому процесуальному порядку до особи, яка вчинила правопорушення, засобів державного примусу, передбачених санкцією правової норми [8, с. 502].

Отже, відповідальність є одним із найважливіших елементів конституційно-правового статусу владного суб'єкта, види та підстави якої визначено: Конституцією України (конституційна, конституційно-правова) та відповідним галузевим законодавством (кримінальна, цивільно-правова, адміністративна, дисциплінарна, матеріальна, юридична).

Традиційно в правовій науці юридичну відповідальність розглядають у контексті негативної реакції держави на правопорушення (ретроспективний аспект відповідальності); передбачено обов'язок держави змусити правопорушника перетерпіти певні негативні наслідки за скоєне правопорушення; її підставою є склад делікту, тобто наявність елементів, які загалом становлять правопорушення (об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона).

Юридична відповідальність настає за наявності принаймні трьох елементів: нормативного характеру (відповідальність передбачена правовою нормою), фактичного характеру (юридично значуща поведінка, факт правопорушення) та процесуального характеру (правовий акт, який містить відповідні санкції), тому склад делікту не може вважатися єдиною її підставою.

Установлений порядок діяльності суб'єктів-учасників конституційних відносин є процесом правореалізаційного характеру, адже стосується безпосередньо виконання, дотримання та застосування конституційних норм, спрямований на реалізацію владних повноважень, виконання своїх обов'язків, утримання від учинення заборонених дій

та «відчуття» впливу відповідальності за конституційний делікт. Факт конституційного делікту, що виникає з конституційних (державно-політичних) відносин, спричиняючи негативні правові наслідки для правопорушника внаслідок впливу держави, дає змогу доволі чітко відмежувати конституційну відповідальність від суто «галузевих юридичних» видів відповідальності, не відкидаючи ні юридичної, ні політичної, ні соціальної її складової.

Для ліпшого розуміння проблеми «ідентифікації» конституційної процесуальної відповідальності потрібно охарактеризувати одну з найголовніших підстав для настання конституційно-правової відповідальності – конституційний делікт:

1. За сутністю конституційний делікт є суспільно небезпечним посяганням на конституційні засади, що мають найвищий ступінь охорони правом.

2. За змістом цей делікт є винним діянням владного суб'єкта та посягає на порядок організації й функціонування основ конституційного ладу, права та свободи людини і громадянина.

3. За формою конституційний делікт є протиправною дією (або бездіяльністю), за вчинення якої передбачена конституційно-правова відповідальність.

Конституційний процесуальний делікт: за сутністю є посяганням на конституційний процес (у вузькому значенні), що впливає з конституційно-правового статусу делінквента; за змістом – дія, бездіяльність, зловживання правом тощо – не завжди «винні», спрямовані на порушення відповідних конституційних процедур і процесів; за формою – передбачена процедурним актом санкція конституційної процесуальної відповідальності.

Як підставу для конституційної відповідальності (у позитивному аспекті) Ж. Овсепян запропонувала застосувати термін «конституційна неадекватність», який, на її думку, означає невідповідність органу (посадовій особі) своєму конституційному (законодавчому) статусові, нездатність суб'єктів конституційних відносин, наділених компетенцією, ефективно здійснювати покладені на них функції публічної влади – констатована народом (виборцями) або іншими джерелами делегування владних повноважень [9, с. 16].

Але ж перелічені передумови стосуються й негативної конституційної відповідальності. Як з'ясувати думку народу (виборців) стосовно «конституційної неадекватності» державно-владного суб'єкта? Одним із відомих способів безпосередньої демократії є проведення референдуму (консультативного опитування) на відповідній території з цих питань, однак нині немає законодавчого механізму та й перелік

питань у відповідному бюлетені матиме доволі провокаційний для всієї системи влади зміст!

О. Скакун зазначає, що конституційно-правова відповідальність настає за вчинення конституційних правопорушень (порушення конституційної заборони; вчинення дій, що суперечать загальним принципам і змісту Конституції України), спрямована на припинення зловживання владою, проведення профілактики її діяльності та називає її конституційно-правові складові (юридична підстава – Конституція України, Закон України «Про Конституційний Суд України», Регламент Конституційного Суду України) [10].

До засобів цієї відповідальності науковець відносить: усунення президента в порядку імпичменту, розпуск парламенту, недовіру і відставку уряду, відставку окремих міністрів, висловлення недовіри депутатам та їх відкликання виборцями, визнання неконституційними актів чи окремих його частин, призупинення актів виконавчих органів влади та інші, а як приклад цього виду відповідальності наводить застосування парламентом санкцій до Голови Верховної Ради і його заступників (відкликання з посад) за порушення норм Регламенту Верховної Ради України [10].

Окремі вчені водночас застерігають, що «...невизначені, розмиті підстави конституційної відповідальності небезпечні: вони відкривають шлях умогляду і свавілля, протиставлення принципу доцільності принципу законності. Тому не може розглядатися як підстава конституційної відповідальності те, що не пов'язано безпосередньо з конституційним законодавством, не спирається на його приписи» [11; 12].

Якщо ж ми мовимо про конституційну процесуальну відповідальність, то, на відміну від традиційної – конституційно-правової, з неї значною мірою випадають такі згадані складові, як нормативний та процесуальний характер – законодавство України не передбачає ні такого виду відповідальності, ні її підстав відповідно.

Процесуальною підставою відповідальності за наявності широкого кола її суб'єктів, наділених конституційним статусом, має стати наявність правозастосовного акта, що конкретизуватиме загальні приписи охоронної норми права (міститиме відповідні санкції), визначатиме вид і міру конституційної процесуальної відповідальності.

О. Сушинський, досліджуючи вищу відповідальність, зробив висновок про «... необхідність прийняття такого акта, який би, нарешті, закріпив конституційну відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності, установив її загальні принципи, визначив підстави і санкції, характерні для даного виду відповідальності, а також

порядок і терміни розгляду справ про конституційні делікти й ін.», що «... повинний не тільки заповнити прогалини сучасного законодавства, але і консолидувати існуючі норми» [13].

Схожа позиція є у працях окремих відомих українських науковців, присвячених вирішенню проблем конституційно-правової відповідальності. Вони вказують на безсумнівну необхідність легального визнання її самостійним видом юридичної відповідальності [14; 15; 2].

Із урахуванням сучасного становища у владі та в законодавстві, не претендуючи на цілковиту згоду з нашою думкою, вважаємо за доцільне викласти свою позицію щодо цієї проблеми. Чинне законодавство України передбачає відповідальність лише за порушення матеріальних конституційних приписів (імпічмент президента, відставка урядовців, конституційних суддів, дострокове припинення повноважень парламенту, відкликання народного депутата тощо).

Водночас конституційна відповідальність ґрунтується на нормах Конституції України, що є політико-правовим документом вищої юридичної сили, який прямо передбачає прийняття відповідних законів щодо галузевих видів юридичної відповідальності. Конституційна ж відповідальність, володіючи вищим юридичним змістом і політично-правовим характером унаслідок джерела свого прямого закріплення та походження з державно-політичних відносин, що не характерне будь-якому «юридичному» виду відповідальності, хоча й потребує детальної нормативної регламентації, однак не може та й не повинна розглядатися лише в контексті окремого виду юридичної відповідальності.

У розрізі нашого дослідження об'єктивного модального значення конституційної процесуальної відповідальності, К. Басін відносить процесуальну відповідальність за галузевим критерієм до традиційних видів юридичної відповідальності поряд із кримінальною, цивільно-правовою, адміністративною, дисциплінарно-правовою, матеріальною та ін. [16].

Однак із наведеного переліку «випадає» традиційна конституційна відповідальність (та, відповідно, конституційна процесуальна відповідальність). Очевидно згаданий науковець не вважає їх окремими видами юридичної відповідальності; не відносить ці види відповідальності до її галузевих видів; вважає процесуальну відповідальність юридичною.

Водночас вважаємо, що пропозиція вченого О. Сушинського про прийняття акта щодо конституційної відповідальності – це лише часткове вирішення комплексної проблеми відповідальності у владі. Адже, визнаючи наявність конституційного процесу в юридичній

науці та у суспільно-політичному житті (у широкому розумінні – як сукупності процесуальних норм, характерних конституційно-правовому статусу суб'єктів-учасників конституційних відносин) не можна заперечувати необхідності запровадження конституційної процесуальної відповідальності у національну правову систему, беручи за орієнтир поділ цього процесу на парламентський процес, конституційне судочинство, виборчий процес, референдумний процес та ін.

Потрібно врахувати, що за порушення владним суб'єктом конституційних приписів у «власному» конституційному процесі, сфера якого окреслена його статусом (у законодавчому процесі, в конституційному судочинстві, у здійсненні виконавчої діяльності центральними органами влади, у розпорядчій діяльності глави держави тощо) стосовно нього з боку держави повинні настати несприятливі наслідки, але після надання оцінки його вчинку як конституційного процесуального делікту, а не лише впливати з «конституційної неадекватності» делінквента.

Висновки. Важливо зрозуміти, що конституційно-правову та конституційно-процесуальну відповідальність, що мають спільне правове джерело – Конституцію України та збігаються за об'єктно-суб'єктним складом, потрібно вважати окремими видами відповідальності, з огляду на вид і природу вчиненого делікту, його юридичну підставу, настання «важкості» негативних наслідків для делінквента й інші чинники.

Прогалина в українському законодавстві в частині неоднозначного розуміння та відсутності вітчизняних наукових розробок у сфері конституційної процесуальної відповідальності з подальшим її визнанням законодавцем та правової регламентації дає змогу владоможному порушнику конституційних приписів уникнути відповідальності. Це не сприяє підняттю позитивного іміджу влади ні перед українським суспільством, ні перед міжнародною спільнотою.

1. Лучин В. О. Процессуальные нормы в советском государственном праве: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / В. О. Лучин. – Воронеж, 1971. – С. 5–11.

2. Погорілко В. Ф. Конституційне право України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко; за ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Юридична думка, 2006. – Т. 1. – 544 с.

3. Приходько Х. В. Конституційне процесуальне право України як галузь права, наука та навчальна дисципліна: діалектика взаємозв'язку / Х. В. Приходько // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № 2 (1). – С. 69–70.

4. Языкознание: большой энциклопедический словарь / глав. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М., 2000. – 668 с.
5. Зверева Е. А. Научная речь и модальность (система английского глагола) / Е. А. Зверева. – Л.: Наука, 1983. – 158 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
7. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
8. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
9. Овсепян Ж. И. Критерии конституционной ответственности / Ж. И. Овсепян // Северокавказский юридический вестник. – 2001. – № 4. – Ч. 1. – С. 16.
10. Скаун О. Ф. Теорія права і держави: підручник / О. Ф. Скаун. – Вид. 4-те, допов. і переробл. – К.: Правова єдність, 2013. – 524 с.
11. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні: кол. монографія / В. О. Антонечко, М. О. Баймуратов, О. В. Батанов та ін.; за ред. В. В. Кравченка, М. О. Баймуратова, О. В. Батанова. – К.: Атіка, 2007. – 864 с.
12. Лучин В. О. Конституционные деликты / В. О. Лучин // Государство и право. – 2000. – № 1. – С. 12–19.
13. Сушинський О. Вища відповідальність: концептуальний аспект / О. Сушинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/print.php?articleid=403>.
14. Батанова Н. М. Конституційні делікти в Україні: проблеми теорії та практики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Н. М. Батанова. – К., 2007. – 21 с.
15. Кривенко Л. Т. Конституційно-правова відповідальність – елемент конституційно-правового статусу Верховної Ради України / Л. Т. Кривенко // Часопис Київ. ун-ту права. – 2002. – № 4. – С. 28–34.
16. Басін К. В. Кримінально-процесуальна відповідальність як різновид процесуальної (теоретико-правові аспекти) / К. В. Басін // Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. – 2003. – Вип. 19. – С. 93–97.

Лешух А. Р. Объективная модальность определения конституционной процессуальной ответственности

Исследуется модальное значение конституционной процессуальной ответственности за допущенные делинквентом нарушения конституционных предписаний в процессе реализации государственно-властных полномочий.

Обосновывается необходимость признания в научной сфере и внедрения в юридический оборот понятия «конституционная процессуальная ответственность», законодательного закрепления ее элементов, оснований наступления, процедур и санкций, поскольку именно эта ответственность, объективность введения которой в конституционный процесс продиктована

настоящим, в частности, поступками и бездействием отдельных государственных политических деятелей, украинских парламентариев, чиновников, не подпадает под существующие в Украине виды юридической ответственности.

Ключевые слова: *модальность, конституционная процессуальная ответственность, публично-властный субъект (делинквент), юридическая ответственность.*

Leshchukh A. R. Objective modality of the definition of constitutional procedural liability

The article examines the modal significance of constitutional procedural responsibility for delimited violation of constitutional requirements in the process of realization of state power authorities by a делинквентом (delinquent).

The article is aimed at recognition in the scientific sphere and legal implementation of the concept of «constitutional and procedural responsibility», the need for legislative consolidation of its elements, the grounds for arising, procedures and sanctions, since precisely this responsibility, the objectivity of introduction of which into a constitutional process is dictated by the present, in particular, by the acts and inactivity of certain state politicians, Ukrainian parliamentarians and government officials who do not fall under the existing forms of legal liability in Ukraine.

The concept of understanding and interpretation of constitutional and procedural responsibility, which is formed under the direct influence of the combination of constitutional doctrine and practice, the international legal standards of the constitutional process, is objectively one of the most important factors in the development of the rule of law in Ukraine.

It should be taken into consideration that for violation of the constitutional provisions in his «own» constitutional process by the authority subject, the scope of which is outlined by his status (in the legislative process, in the constitutional proceeding, in the exercise of executive activity by the central authorities, in the managerial activities of the head of state, etc.) the state should face on him the adverse consequences, but after assessing his conduct as a constitutional and procedural tort, and not only to derive from the «constitutional inadequacy» of the delinquent.

The present day realities and the gap in the Ukrainian legislation, in the part of ambiguous understanding and the absence of domestic scientific developments in the area of constitutional and procedural responsibility, require active discussion and proper scientific substantiation of constitutional and procedural responsibility, the withdrawal of its objective modal significance, however, the problem of complex scientific substantiation of constitutional and procedural responsibility as one of the procedural mechanisms of implementation of the Constitution of Ukraine remains unresolved.

Key words: *modality, constitutional and procedural responsibility, public and power subject (delinquent), legal liability.*

Стаття надійшла 23 серпня 2017 р.